

ODNOS MUŠKARAC–ŽENA U SVADBENIM OBIČAJIMA SJEVERNE DALMACIJE¹

JASENKA LULIĆ
Narodni muzej
57000 Zadar

UDK 392.5
Izlaganje sa znanstvenog skupa
Primljeno: 29. I. 1990.
Prihvaćeno: 15. IV. 1990.

Kroz odnos spolova u svadbi može se vrlo dobro vidjeti položaj pojedinca određena spolom. Moć pojedinca određena prvenstveno spolom omogućava i svaku drugu moć. Od 18. st. do danas ovaj odnos se u seoskoj tradicijskoj kulturi sjeverne Dalmacije vrlo sporo mijenjao. Tek u drugoj polovici 20. stoljeća počinje se kidati ova zakonitost prvenstveno zbog općih društvenih promjena koje su omogućile pokretljivost stanovništva i osamostaljivanje žene.

Povlašteni položaj muškarca i podređenost žene može se pratiti od prvog upoznavanja do sklapanja samog braka i dovođenja nevjeste u mladoženjinu kuću. Naročito je izražen kroz ritualne radnje u toku same svadbe.

Sjeverna Dalmacija sa Zadrom kao središtem područje je miješanja dviju kultura: dinarske (naziv po dinarskom gorju) – kopneno zaleđe: Bukovica, Ravni kotari i Velebitsko podgorje i jadranske: obala i otoci: od Silbe, Oliba i Premude do Vrgade. Između ovih dviju kultura postojali su i postoje stalni kontakti te se to ogleda i u sličnosti običaja. U jadranskom području ranije su nastupile promjene zbog kontakata sa svijetom kroz pomorstvo i trgovinu, te odlascima u Ameriku u drugoj polovici 19. stoljeća.

Svadbene običaji bili su vrlo slični u oba područja, ali su se u kopnenom dijelu zbog već navedenih razloga dulje zadržali poneki stariji elementi.

U svadbi kao vrlo značajnom događaju za pojedinca, obitelj i seosku zajednicu ogledaju se shvaćanja i stavovi pojedine sredine određenog vremena, određenost pojedinca sredinom, njegov otpor, uklapanje, mirenje sa sredinom. Seoska zajednica je mikrokozmos sa svojim pravilima i sankcijama uglavnom moralne prirode, te je usklađenost sa njom, tj. život u okvirima njenog kodeksa ujedno i suglasnost sa disanjem kozmosa.

Svadbi se može pristupiti na različite načine tretirajući različite probleme i gledajući ih u širem kontekstu.

Odnos spolova u svadbi jedan je od predmeta interesa kroz koji se vrlo dobro može vidjeti položaj pojedinca određen spolom. Moć pojedinca određena prvenstveno spolom omogućava i svaku drugu moć. Od 18. stoljeća do danas (najstariji podaci o svadbi su iz 18. stoljeća) ovaj odnos se vrlo sporo mijenja. Tek u drugoj polovici 20. stoljeća počinje se kidati ova zadatost prvenstveno zbog općih društvenih promjena koje su omogućile pokretljivost stanovništva i osamostaljivanje žene.

Povlašteni položaj muškarca i podređenost žene može se pratiti iz prvog upoznavanja do sklapanja samog braka i dovođenja nevjeste u mladoženjinu kuću. Individualna suprotstavljanja oba spola roditeljima stalno su prisutna, npr. kroz samostalni izbor partnera i otpor roditeljskom izboru. Među mladićima i djevojkama može se razlikovati nekoliko odnosa prema ljubavi: zaljubljenost u određenu osobu, prepuštenost djevojke izboru određenog mladića i prihvaćanje roditeljskog izbora. Mladići i djevojke upoznali bi se u kolu, na sajmovima, kod ovaca. Ako se između momka i djevojke rodila simpatija momak ju je prvi izražavao. Za djevojkju je uobičajeno ponašanje bila stidljivost i određena pasivnost, a od momka se očekivala poduzetnost i osvajanje. Momak se često nije niti osvrtao da li se sviđa djevojci već bi se ravnao samo prema svom osjećaju smatrajući da mu on daje pravo na djevojkju. Stoga je po tom shvaćanju otmica bila opravdana. Oteta djevojka kao i njeni roditelji smatrali su da se ona mora naviknuti i pomiriti sa novonastalom situacijom. Interesantno je shvaćanje da bi povratak kući otete djevojke bila sramota. Mladića se ne osuđuje za taj postupak. Čuvanje spolne čistoće smatra se djevojačkom vrlinom, te njen gubitak, bez obzira na to što se desio tako nasilnim putem znači osramoćenje za djevojkju. Interesantan je primjer iz jednog otočkog sela od prije četrdesetak godina. Djevojci se nije sviđao mladić, ali je on bio nasrtljiv, jednom prilikom sreo ju je na osamljenom putu, počeo ljubiti, ona se otimala i u tom otimanju rasparala joj se bluza. Ona se osjećala osramoćena i smatrala je da se mora udati za tog mladića. Mladić se ne stidi svog postupka jer smatra da je prepuštanje nagonima potpuno dopustljivo, naravno, samo za muškarca. Ovo neosvrtnje na djevojčine osjećaje pokazuje doživljavanje djevojke (žene) prvenstveno kao seksualnog objekta. Djevojka prihvaća tu ulogu nastojeći se u daljnjem životu što više prilagoditi mužu. Iako je ovaj odnos društveno dopustiv, uvelike je ovisio i o muškarčevoj prirodi i njegovoj osjećajnosti. Mnoge djevojke nastojale su živjeti s onim tko im se sviđao, npr. pobjegle bi odabranom mladiću protivno volji roditelja. U dinarskom području gdje je na više sela dolazio jedan svećenik, za razliku od jadranskog područja gdje je gotovo svako selo imalo svećenika, često se brak sklapao i nakon nekoliko godina zajedničkog života. Međutim, čim je djevojka došla u mladoženjinu kuću smatralo ju se udatom ženom što se vidi i po nošnji udate žene koju nosi. Dešavalo se da nakon nekog vremena mlada žena nezadovoljna životom s mužem pobjegne kući ili bi se desilo da je on otjera. Prema podacima s konca prošlog stoljeća takva je žena mogla ponovo naći muža. U jadranskom dijelu ako djevojka dođe u momkovu kuću, premda nevjenčani, u slučaju neslaganja s mužem ne bi se vraćala roditeljskoj kući već bi trpjela. Vraćanje roditeljskoj kući smatralo se sramotnim. Djevojka je s momkom živjela nevjenčano (bez crkvenog vjenčanja) mnogo kraće nego u dinarskom području jer je sredina činila pritisak na par. Djevojka, obično stidljiva, izražavala je svoju sklonost određenom mladiću pogledom, osmjehom. Svakako je mladić bio taj koji je prvi pristupao. Svoju naklonjenost djevojci obično je izražavao i nekim darom, npr. jabukom koja se stalno susreće u svadbenim običajima kao simbol ljubavi. Često

mladić ne bi svoju simpatiju prema djevojci izrazio direktno već preko prijatelja. Djevojka je, ako nije bila zaljubljena u mladića kome se sviđa ili u nekog drugog obično odbijala brak neko vrijeme, ali je pred mladićevom upornošću najčešće pristajala. Ovakav način reagiranja leži u saznanju da se mora udati jer se ulaskom u brak smatra punovrijednim članom zajednice.

Prilikom prošnje mladić daruje djevojci kovani novac često stavljen u jabuku, a sve stavi u maramu (dinarsko područje). Ako djevojka prihvati ovaj dar znači da je isprošena. Međutim, djevojka ne bi odmah prihvatila dar nego tek kad joj ga mladić daje po treći put. Tada bi se s darom povukla. Na ovaj način ona pokazuje suzdržanost i stidljivost, odlike koje moraju karakterizirati djevojkicu. Poslije prošnje mladić i djevojka se mogu vidati, mladić je posjećuje u kući. U jadranskom dijelu od prošnje do vjenčanja moglo je proći i više godina, npr. kad je mladić mornar. Kroz čitavo to vrijeme djevojka mu je vjerna. O njegovoj vjernosti nije se vodilo računa s razloga što se smatralo da mladić teško može zatamiti svoj nagon dok je za djevojkicu to posve normalno.

Na dan svadbe mladoženjini svatovi s mladoženjom dolaze po mladu. Kroz same svadbene običaje najbolje se uočava odnos muškarac — žena jer je u njima koncentriran. Svatovi ne traže djevojkicu već obično ovcu, ptičicu, misleći pritom na mladu. Ovca i ptica predstavljaju blagost, bezazlenost, naivnost, nevinost, osobine koje se traže i kod djevojke. Mladu izvodi njezin brat. U izvođenju mlade kroz simbolički način najbolje je izražen odnos muškarac — žena (muž — žena). Brat traži od mladoženje da on može hraniti i braniti djevojkicu. Od muškarca se, dakle, traži da osigura materijalnu egzistenciju, a muževnost se shvaća u smislu hrabrosti, snage. Mladoženja bi tada primio mladu i okrenuo je tri puta oko sebe (u smjeru zamišljenog kretanja sunca). Ovom magijskom simboličkom radnjom pokazalo se da je muškarac dominantna os u braku, a uloga žene je podređena njegovoj volji i htijenju. Ova radnja pokazuje shvaćanje žene kao objekta, njenu pasivnu ulogu u braku. Često bi je mladoženja pljesnuo rukom po leđima pokazujući tako svoju vlast. U jadranskom području se ne sjećaju ovog običaja. Mladoženja tada mladu predaje djeveru. Po djevojčinu robu koja je spremljena u škrinji često je dolazio mladoženja. Na škrinji je sjedila mladina sestra te bi joj mladoženja morao platiti za škrinju. Time on postaje vlasnikom škrinje, ali i djevojke. U Bukovici je mlada kroz čitavu svadbu imala maramu malo nadvitu nad lice čime se štitila od zlih pogleda. Ovo ujedno pokazuje i njenu stidljivost. Za razliku od nje za mladoženju nije bilo uobičajeno stidljivo ponašanje. On, doduše, ne bi bio glasan poput ostalih svatova, ali ovo je prvenstveno zbog mijenjanja statusa, te se on nalazi u jednoj među-situaciji koja mu je nova i nepoznata te niti ne može njome vladati.

Roditelji momka i djevojke imaju važnu ulogu kako u odabiru momka, djevojke, tako i pri samom sklapanju braka. Mladićeva strana odabire, a djevojčina pristaje ili odbija brak. U svojim traženjima oni se ravnaju prema mjerilima i vrijednostima svoje sredine, a to su: bogatstvo, djevojačko poštenje i marljivost. Roditelji mladića i djevojke vrlo malo razmišljaju o njihovim osjećajima. Oni su

prenosnici određenih vrijednosti među kojima je održanje bračnog života na prvom mjestu. Oni će nastojati svojoj kćeri pribaviti kovani novac koji će ona prišiti na kapicu ili na prevjes koji prekriva cijeli prednji dio suknje s prslukom (dinarsko područje). Tako će djevojka imati priliku da se bolje uda. Roditelji na brak svoje djece gledaju prvenstveno kao na robu koja se može dobro uprometiti. Otac daje blagoslov kćeri i zetu na odlasku iz mladine kuće. Blagoslov daje muškarac, a ne žena. Ovo označava moć i autoritet muškarca, ali ujedno znači tretiranje muškarca sretnijim od žene. Djevojtina majka je zadužena za prijenos ženske uloge na kćer. Simboličkim putem je to izraženo donošenjem preslice, vretena i pređe koju majka poklanja kćeri nakon vjenčanja donoseći je prilikom prvog posjeta kćeri. U jadranskom području preslicu, vreteno i pređu nosi se zajedno sa škrinjom i košarama za robu. Preslica, vreteno i pređa najviše su vezani uz ženin život jer je dobivanje vunene niti, a zatim i odjeće, uz kućanstvo glavna domena ženinog rada. Svekrva će nevjestu dočekati dajući joj u ruku muško dijete i sito puno jabuka, oraha, bajama (podatak za Bukovicu u 18. st) ili je posipa žitom (noviji podatak) koje simbolizira blagostanje. Rođenje muškog djeteta je svakako vrlo važno jer muškarac ostaje u kući i on je nosilac obiteljske loze. Ovaj susret svekrve i nevjeste odvija se u radosti i dobrodošlici da bi se već kod drugog susreta osjetilo rivalstvo između svekrve i nevjeste vezano uz osnovno ženino zanimanje, a to je kuhanje. Tako u Visočanima (Ravni kotari – dinarsko područje) spominje se koncem prošlog stoljeća kako mladu nevjestu djever prvo uvodi u kuhinju. Svekrvu koja sjedi kraj ognjišta svatovi za šalu pokušavaju gurnuti u vatru. Jedini način da se ona iskupi je da svatove namiri vinom. Nevjesta u ovome ne sudjeluje, ali ova situacija zorno pokazuje da dolaskom mlade nevjeste postoji mogućnost da svekrva izgubi dominantnu ulogu u kući. Podmićivanjem svatova svekrva utvrđuje svoju ulogu domaćice.

Nosioci određenih uloga u svatovima su muškarci po mladoženjinoj liniji. Mladina strana svatova nema osoba sa posebno izraženim ulogama izuzev brata i oca mlade, a niti se kod mlade odigrava glavni dio svadbe. Svatovi kod mlade predstavljaju njen status djevojaštva od kojega se ona treba odvojiti, a kod mladoženje se proslavlja ulazak u novi status. U svatovima kod mladoženje nema nikoga od mladinih svatova što pokazuje da njena obitelj potpuno gubi važnost. Mlada ulazi u novu obitelj koja mora zauzimati centralno mjesto u njenom životu.

Sklapanje braka nije samo stvar dviju obitelji već se upliću i rođaci, a često i poznanici. Kod odlaženja u prošnju uz mladoženju i njegove roditelje obično odlazi koji bliži muški rođak (npr. stric).

Ponekad se u svatovima javlja svatnica, mladoženjina sestra, pratilja mlade. Ona je jedino žensko lice. Žene se u svatovima nalaze u ulozi kuharica, domaćica (područje ukrašavanja: zastave, stavljanje svatovskih oznaka na svatove). Žene, dakle, u svatovima imaju ulogu koja je njima tradicionalno namijenjena. Sav tok događanja u svadbi nose muškarci. Oni su ti koji odabiru, mijenjaju, određuju tok svadbe, atmosferu. Barjaktar će stati na čelo svadbene povorke noseći glavni znak

svatova – svadbeni barjak ukrašen jabukom, okruglim pecivom, maramama. Čauš zadužen za zbijanje šale svojom će batinom nastojati što god razbiti u mladinoj kući, stari svat daje ritam i određuje tok svadbe, nazdravlja, djever, mladoženjin brat zamjenjuje mladoženju kroz čitavu svadbu, te je tako stalno uz mladu, a dva kuma su svjedoci na vjenčanju. Stari svat je svakako centralna ličnost svadbe jer je njegova uloga višeznačna. Stoga se za starog svata odabire muškarca koji mora imati u sebi objedinjeno više kvaliteta: ugledniji čovjek, šaljivdžija, dobar govornik, dosjetljiv. On nazdravlja mladom paru u mladoženjinoj kući. Prvo nazdravlja mladoženji, a zatim mladoj. Interesantan je podatak iz 18. stoljeća iz Bukovice (dinarsko područje) gdje stari svat u zdravici mladoženji spominje da je mladoženja sada dobio teret, a u zdravici mladoj kaže da mlada ne ljuti muža kad ga ljubi. Iako je ovaj tekst izrečen u šaljivom tonu ipak ukazuje na postojeću stvarnost u kojoj nije bitna prisnost muškarca i žene već se od muškarca zahtijeva stalna opreznost da žena ne bi slučajno njime počela gospodariti. On je ne gleda kao osobu s kojom može dijeliti svoj život, te je ona zbog toga za njega teret koji mora mudro podnositi. Žena je u ovoj zdravici ponovno uskraćena u iskazivanju svojih osjećaja. U svom odnosu prema mužu ona prvenstveno mora paziti na njegove želje i osjećanja i svoj osjećajni život organizirati prema njemu. Tu nije moguć nikakav dijalog već je prisutan stalni strah da se udovolji muževljevim potrebama. U zdravici se također ističe želja za rođenjem muške djece.

Djever, mladoženjin brat, brine o mladoj i stalni joj je pratilac čim mu je mladoženja preda. Mlada će biti uz mladoženju tek prve bračne noći. Uloga djevera je vrlo značajna kod uvođenja mlade u mladoženjinu kuću. Djever je uvodi u prostoriju u kojoj je ognjište (dinarsko područje). Kraj niskog okruglog stola su tri prevrnutе stolice koje mlada mora ispraviti, a zatim je djever vodi tri puta oko ognjišta. Mlada se mora na svakom uglu pokloniti i štapom malo pomaknuti vatru. Djever vodi mladu u pozitivnom smjeru, tj. u smjeru zamišljenog sunčevog hoda. Ovime se mlada prima u kuću, vezuje uz ognjište koje je središte njenog zanimanja kao žene. Prije opisana situacija sa svekrvom bila je neposredno prije obilaženja oko ognjišta. Djever kao mladoženjin brat predstavlja približavanje mlade mladoženji. On će je na kraju večere dopratiti i do bračne sobe. Susret mlade i mladoženje u toku svadbenih običaja koncentriran je na seksualni čin. Njega omogućuje: odlazak mlade iz roditeljske kuće koji označava odvajanje mlade od roditelja, stalna prisutnost djevera koji se kao mladoženjin brat javlja u ulozi prijateljskog zaštitnika polako pripremajući pristup mlade mladoženji.

Kumovi su svjedoci na vjenčanju, ali je njihov zadatak da zadnjeg dana svadbe skupljaju novac za mladi par.

Ostali svatovi koji su bez uloge javljaju se kao masa.

Svadbeni običaji predstavljaju idealno zamišljen obrazac ponašanja, vrednovanja, te se u njima vrlo dobro vidi kako zajednica shvaća muškarca i ženu, koje su njene dominantne vrijednosti. Težnja za uspostavljanjem idealnog reda prisutnog u običaju i ritualu je nastojanje da se čovjek umiri u nekoj apsolutnoj

vrijednosti, jednom savršenom redu koji mu daje sigurnost. Na taj način on svoj mali svijet smještava u prostor bezvremenosti, stalnosti, umiruje svoju rastrzanost različitostima pojedinačnog i relativnog i tako čuva svoj integritet.

U svadbenim običajima kroz pojedine rituale kao i običajno ponašanje upoznaju se norme određene zajednice. U njima se ogleda dominantan muškarčev položaj, te je svijet promatran i vrednovan sa njegovog stajališta. Ipak, strogo održavanje običaja i ritualnih radnji ne znači da je i realni život bio u potpunosti takav. Žena je svakako bila u podređenom položaju, vlast u muževljevim rukama, ali se nikako ne može povući znak jednakosti između ovog normiranog i konkretnog ponašanja u životu. Između zajedničkog društvenog ideala i individualnog osjećanja i doživljavanja uvijek postoje razlike jer se osjećajni život pojedinca razlikuje, mijenja, dok se normirano nastoji ukalupiti zaustavivši se u jednoj formi. Nemoguće je sve ljude svesti pod isti nazivnik, pa se stoga niti odnos između muškarca i žene ne može apsolutizirati. Bez obzira na društveno utvrđen podređujući položaj žene sigurno je da su postojali otpori, nemirenja sa strane mnogih žena, te borba za ono što njoj odgovara. To se vidi i iz napuštanja muža u Bukovici (dinarsko područje). Ovakav odnos uvelike je ovisio i o strukturi ličnosti same žene. Sigurno je da su mnogi muškarci nastojali sa ženom uspostaviti bliski odnos jer je to zahtijevala njihova priroda. O tome nema nikakvih zapisa iz ranijih razdoblja jer se intimna sfera uvijek prešućivala i smatralo se nedoličnim zađirati u čovjekov intimni svijet. Tako je običajno ponašanje samo jedna razina istraživanja koju je svakako potrebno usporediti sa pojedinačnim životom. To također znači da društveno proklamirana jednakost među spolovima ne treba to značiti i u pojedinačnom životu. Ravnopravnost se može prihvatiti tek ako se drugog čovjeka doživljava kao punovrijedno biće, a za takav odnos potrebno je prvo pobijediti svoj egoizam. Ova nastojanja u čovjeku nisu omeđena vremenom ni prostorom.

O svadbenim običajima u 20. stoljeću bilo je moguće doznati iz razgovora sa ljudima u oba područja. Upoređujući ih sa starijim zapisima vidi se da su mnogi elementi običaja nestali: često nije prisutna dominantna uloga muškarca, mnogi se ne pridržavaju običajnog kanona, a mnogi u starom običajnom kanonu traže identitet.

Zajednica je smatrala najprirodnijim brak između dvoje mladih ljudi i preseljenje mlade u mladoženjinu kuću. Na brak udovca i udovice gledalo se podsmješljivo, naročito ako su bili stariji jer se seksualnost vezivala uz mladu dob. Stoga se tom prilikom pravila velika buka udaranjem o razne predmete. Preseljenje mladoženje u mladinu kuću u slučaju ako je ona jedinica smatralo se određenim gubitkom muškarčeve vlasti nad ženom.

Potreba da dominira bila je ucijepljena u muškarčevu svijest, te je on, zapravo, bio u određenom ropstvu budući da je stalno morao održavati takovu sliku o sebi. Izvlačenje iz robovanja idealiziranim slikama muškarca i žene moguće je jedino uz prihvaćanje svoje prave osobnosti, a ona će lakše biti osviještena ako se i društvo kreće u tom smjeru.

BILJEŠKE

- 1 Rad je čitan na 12. kongresu IUAES-a, Zagreb, 1988. god.

LITERATURA

- Ardalić Vladimir, *Obitelj u Bukovici*, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XI, svezak 2, Zagreb 1906.
- Cvitanović Vladislav, *Nekadarji svadbeni običaji na otoku Ižu*, Zagreb, 1964.
- Erlich Vera, *Jugoslavenska porodica u transformaciji*, Zagreb, 1971.
- Lovrić Ivan, *Bilješke o putu po Dalmaciji opata Alberta Fortisa i život Stanislava Sočivice*, Zagreb, 1948.
- Rajković Zorica, *Tradicijski oblici nevenčanog braka kod Hrvata i Srba u sjetlu pojma »POKUSNI BRAK«*, Zagreb, 1975.
- Rihtman-Auguštin Dunja, *Struktura tradicijskog mišljenja*, Zagreb, 1984.
- Stojković dr. Marijan, »Oposun«, »Naoposun« i trokratno »naoposuno« okretanje, Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena XXVII, svezak 1, Zagreb, 1929.
- Segalen Martine, *Le mariage, la quenouille et le soulier*, Musée d'ethnographie, Neuchâtel, 1981.
- Vodopija Milivoj, *Maturiranje kao rite de passage*
- Zorić Mate, *Ženitbeni običaji, Visočane u zadarskog kotaru (Kotari u Dalmaciji)*, svezak 1, Zagreb, 1896.

THE RELATIONSHIP BETWEEN MEN AND WOMEN AS EXPRESSED IN WEDDING RITUALS OF NORTHERN DALMATIA

SUMMARY

Northern Dalmatia is a region of two cultural traditions — Dinaric and Coastal Adriatic — which intertwine in many aspects, including the wedding rituals. The coastal zone has been exposed to dynamic cultural change due to commerce and sea-faring activities, as well as to overseas emigration since the second half of the 19th C. Inland Dalmatia has remained more conservative in many aspects of everyday life.

The wedding ritual always reflects, the cultural concepts and attitudes of a certain community in a certain time. At the same time it reveals the degree of conformity or resistance of various individuals to cultural norms. Culturally defined sex roles are demonstrated clearly in the wedding ritual. In northern Dalmatia, the power of an individual has been determined primarily by his/her sex. Despite numerous social and economic changes during the second half of the 20th C, the privileged position of men within this patriarchal cultural order is still expressed in all phases of marriage arrangements: asking, betrothal and wedding proper. This ritual reality may stand in contrast to everyday life which deviates often from traditional norms.